

УДК 332.012

Механізми формування та розвитку трудового потенціалу сільських територій

Горбачова І.В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин
та європейської інтеграції
Житомирського національного агроекологічного університету

Розкрито сутність проблем формування та розвитку трудового потенціалу сільських територій. Виявлено механізми взаємозв'язку трудового потенціалу та демографічної ситуації у сільській місцевості як природної основи його формування, досліджено вплив міграційних та соціально-економічних чинників на формування трудового потенціалу сільських територій. Обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення механізмів формування та розвитку трудового потенціалу сільських територій.

Ключові слова: трудовий потенціал, трудові ресурси, сільська територія, механізми, сільськогосподарське виробництво, аграрний сектор, продуктивність праці, ринок праці, демографія, міграція.

Горбачева И.В. МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦИАЛА СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

Раскрыта сущность проблем формирования и развития трудового потенциала сельских территорий. Выявлены механизмы взаимосвязи трудового потенциала и демографической ситуации в сельской местности как естественной основы его формирования, исследовано влияние миграционных и социально-экономических факторов на формирование трудового потенциала сельских территорий. Обоснованы предложения по совершенствованию механизмов формирования и развития трудового потенциала сельских территорий.

Ключевые слова: трудовой потенциал, трудовые ресурсы, сельская территория, механизмы, сельскохозяйственное производство, аграрный сектор, производительность труда, рынок труда, демография, миграция.

Gorbachova I.V. MECHANISMS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF LAND TERRITORY LABOR POTENTIAL

The essence of problems of formation and development of labor potential of rural territories is revealed. The mechanisms of the interconnection of labor potential and demographic situation in rural areas as the natural basis of its formation are revealed, the influence of migration and socio-economic factors on the formation of labor potential of rural territories is researched. The proposals on improving the mechanisms of formation and development of labor potential of rural territories are substantiated.

Keywords: labor potential, labor resources, rural territory, mechanisms, agricultural production, agrarian sector, labor productivity, labor market, demography, migration.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку суспільства який характеризується нестабільністю, кризовими явищами в економіці, соціальною напругою та суперечностями, вимагає пильної уваги до формування, використання та розвитку трудового потенціалу особливо сільських територій. Формування трудового потенціалу сільських територій нерозривно пов'язане з демографічною ситуацією на селі, забезпеченням ефективної зайнятості, збалансованістю попиту та пропозиції на ринку праці, створенням нових робочих місць тощо. Трансформації аграрного сектора економіки України спричинили значні зміни економічного механізму формування соціальної інфраструктури, що поглибило проблеми формування трудового потенціалу сільських територій та сприяло поширенню трудової міграції.

Українське село втратило свою привабливість для проживання, роботи і розвитку особистості. Якість життя селянина нині не відповідає цивілізованим критеріям сучасності.

Занепад сільських територій призвів до зниження рівня життя сільського населення, часткової його деградації та зубожіння, зменшення обсягів сільськогосподарського виробництва, низького рівня доходності аграрних товаровиробників, зменшення кількості об'єктів соціальної інфраструктури села, відсутності фінансової підтримки дрібних агроформувань, адміністративних перешкод в залученні інвестицій для розвитку села тощо.

Проблеми в сільській місцевості негативно впливають на розвиток сільських територій, обмежують можливості формування та використання соціально-економічного потенціалу

села, спричиняють до виникнення проблем у сільськогосподарському виробництві та супроводжуються руйнацією традиційного укладу сільського життя.

Сільські території – це не тільки просторовий базис виробництва, а й природне середовище та місце життєдіяльності людей. Саме тому від людини, її культурно-освітнього рівня, професійної підготовки, політичної активності, навичок, вмотивованості, бажання та вміння працювати і господарювати залежить ефективність використання території.

Отже, розробка теоретико-методологічного підґрунтя процесів формування, функціонування та розвитку трудового потенціалу сільських територій є важливою і в науковому, і в практичному аспектах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у дослідження проблеми формування та ефективного використання трудового потенціалу сільських територій зробили Д.П. Богиня, О.А. Богуцький, В.К. Горкавий, О.А. Грішнова, В.Л. Лишиленко, М.К. Орлатий, В.П. Рябоконь, П.Т. Саблук, М.А. Хвесик, С.В. Мочерний та ін. Однак не вирішеними залишаються питання, що стосуються регіональних проблем формування та використання трудового потенціалу. У працях вчених мало уваги приділяється вивченню передумов формування трудових ресурсів сільської місцевості в період ринкових трансформацій.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних засад формування трудового потенціалу сільських територій та виявлення сучасних тенденцій його розвитку.

Відповідно до мети завданнями дослідження є такі:

- визначити теоретичну сутність трудового потенціалу як складової ресурсного та виробничого потенціалів сільських територій;
- з'ясувати механізми взаємозв'язку трудового потенціалу та демографічної ситуації у сільській місцевості як природної основи його формування;
- дослідити вплив міграційних та соціально-економічних чинників на формування трудового потенціалу сільських територій;
- обґрунтувати пропозиції щодо удосконалення механізмів формування та розвитку трудового потенціалу сільських територій.

Результати досліджень. Трудовий потенціал сільських територій формується з наявного кількісного складу працюючих з відповідними їх якісними характеристиками: професійна, вікова, статева структура; освіт-

ньо-кваліфікаційний рівень. Механізм формування та ефективного використання трудових ресурсів визначається змінами у зовнішньому та внутрішньому середовищах сільських територій, а також змінами, що відбуваються на макро – і макрорівнях. Формування та розвиток трудового потенціалу сільських територій визначається специфікою аграрної сфери. Насамперед, вона пов'язана з технологією та умовами виробництва, рівнем технічної оснащеності та економічною необхідністю ведення особистого господарства працівниками сільськогосподарських підприємств.

Демографічні процеси не втратили вирішального значення для формування чисельності зайнятого сільського населення. Демографічна ситуація, що склалася в Україні за останні роки, значним чином позначилася на трудових ресурсах сільських територій. Соціально-економічні процеси, які відбуваються в аграрному секторі економіки, як основної сфери прикладання праці селянина, впливають на природний, міграційний та економічний рух сільського населення в бік його зменшення. Постає проблема національної важливості – заселеності сільських територій країни.

Вагомим фактором впливу на ринок робочої сили є безробіття. Економісти виділяють багато причин виникнення безробіття у сільській місцевості. Однією з основних є те, що у процесі реформування аграрного сектору багато колективних господарств розпалися, а нові на їхньому місці не сформувалися. Також із-за стрімкого розвитку технологій відпала потреба у низці професій.

Зростання рівня безробіття спричинило зниження рівня життя, позначилося на дітях, молоді, людях похилого віку. Низка концепцій, програм та додаткових заходів щодо реформування аграрного виробництва, розвитку соціальної сфери села, посилення боротьби з безробіттям повною мірою провальні та не ефективні. Саме тому за останні три роки рівень безробіття зріс як у сільській місцевості, так і в Україні загалом.

Таким чином, в умовах нинішньої економічної ситуації, існуючі темпи вивільнення зайнятого населення сільської місцевості зростають. Разом з тим зафіксовано лише поверхневий офіційний рівень зареєстрованого безробіття. Значно більш приховані масштаби безробіття на сільських територіях. Масового характеру набув процес утримання надлишкової робочої сили на підприємствах з метою збереження трудових ресурсів, які практикують надання неоплачуваних відпусток, роботу неповний

робочий день (тиждень, місяць), тощо. Тому показник рівня безробіття носить дещо "спотворений" характер. У структурі чисельності незайнятих громадян області, які перебували на обліку в 2016 р. з числа звільнених з підприємств і зареєстрованих у службі зайнятості 39 % становлять особи, які були звільнені з підприємств сільського, лісового господарства та мисливства [1, с. 94].

Отже, аналіз сучасного стану зайнятості на сільських територіях свідчить про те, що мають місце негативні тенденції у використанні трудового потенціалу: з одного боку спостерігається надто високий рівень безробіття (в тому числі й прихованого), з другого – виявляється дефіцит працівників. Таким чином, у сучасних умовах, постає проблема створення та збереження робочих місць, створення соціально-економічних умов для ефективного використання кадрового потенціалу в аграрній сфері.

Трансформації аграрного сектора економіки України спричинили значні зміни економічного механізму формування соціальної інфраструктури, що поглибило проблеми формування трудового потенціалу сільських територій та сприяло поширенню трудової міграції.

Значні геополітичні трансформації справляють вплив на всі без винятку аспекти життя суспільства, зокрема й на міграційні процеси сільських територій. Інтенсивність, характер, спрямованість міграцій населення України кардинально змінилися після здобуття незалежності, завдяки чому країна відкрилася до світу, а її громадяни набули право на свободу пересування. Підписання Угоди про асоціацію та шлях до безвізового режиму між Україною та ЄС спричинили проведення низки важливих реформ у сфері міграційного менеджменту. Водночас, анексія Криму та конфлікт на Донбасі обумовили масштабні вимушені переміщення населення, глибоку економічну кризу та інтенсифікацію трудової міграції.

Внутрішньо переміщені особи сприймаються в місцях їхнього нинішнього проживання здебільшого як додатковий ресурс розвитку. Сільське населення бачить нові можливості у зв'язку з: підвищенням соціальної активності за рахунок прибулих активістів; відкриттям нових бізнесів і сильною мотивацією досягти успіху; запровадженням більш високих вимог до асортименту та якості товарів та послуг; заповненням не затребуваних сільським населенням робочих місць, здешевленням внаслідок цього виробництва товарів тощо.

Серед сільських трудових мігрантів переважають чоловіки, більшість мігрантів. Осно-

вні країни призначення працівників-мігрантів – Польща, Російська Федерація, Чеська Республіка та Італія. На них припадає більшість загальних потоків короткострокових та довгострокових трудових мігрантів. Основними сферами зайнятості українських працівників за кордоном є передусім будівництво (чоловіки) і праця в домашніх господарствах (жінки), а також сфера послуг та сільське господарство [2, с. 13].

Міграції населення останніх десятиліть сприяли поширенню на сільських територіях України європейських цінностей і норм ринкової свідомості, формуванню відкритого до світу суспільства, здатного до інновацій.

Таким чином, проведена оцінка особливостей формування та розвитку трудового потенціалу сільських територій виявила необхідність розробки та імплементації науково обґрунтованого механізму формування, функціонування та розвитку трудового потенціалу сільських територій.

Ґрунтуючись на цих позиціях, а також враховуючи специфіку сільськогосподарського виробництва, пропонується організаційно-економічний механізм формування та розвитку системи відтворення трудового потенціалу сільських територій, який орієнтований на забезпечення стратегічних цілей та потреб селянина, розроблення пріоритетних заходів збереження та ефективного використання кадрового потенціалу на основі цільової трансформації функціональних підсистем внутрішнього та зовнішнього середовища сільської території.

Принципова новизна пропонованого механізму полягає у тому, що у проблемне поле перетворень необхідно включити всі внутрішні складові середовища сільської території: інфраструктуру села, рівень освіти трудових ресурсів та рівень конкуренції на ринку аграрної праці, подолання демографічної кризи, налагодження соціально-трудова процесів тощо. Крім того, відповідно до вимог системного підходу, необхідно врахувати і зовнішнє середовище системи та її комунікаційні зв'язки з іншими системами ефективного використання трудових ресурсів сільських територій. Даний механізм враховує не лише об'єктивну доцільність необхідних змін, але й реальну можливість практичної реалізації, обумовлену необхідністю об'єднання зусиль держави, регіональних і місцевих органів влади та самоврядування, а також територіальних громад для розв'язання проблем сільських територій.

Визріла проблема необхідності комплексного інституційного аналізу проблем формування, реалізації та розвитку трудового потенціалу сільських територій, та приведення в дію тих факторів, які є визначальними для цього в умовах становлення соціально орієнтованої ринкової економіки України. Серед найважливіших слід виділити правовий, економічний, соціальний і демографічний (рис. 1).

Виходячи з основної функції аграрного сектора, яка має соціальний характер і полягає у виробництві достатньої кількості продуктів харчування як однієї з передумов забезпечення життєдіяльності людства, однією з найважливіших умов його функціонування є визнання державою цього та формування відповідної аграрної політики, спрямованої на сприяння реалізації цієї функції. Саме тому держава як основний суб'єкт інституційної економіки має не тільки забезпечити реалізацію права власності на землю і майно в аграрному секторі, але і запропонувати соці-

альні норми, правила поведінки необхідні для реалізації цих прав.

Найважливішими соціально-економічними чинниками формування та використання трудового потенціалу сільських територій є: рівень матеріального добробуту жителів села, житлово-побутові умови сільського населення, стан здоров'я та рівень працездатності, розвиток культури, освіти та спорту на селі, рівень торговельного та побутового обслуговування селян. Важливим є розвиток соціальної інфраструктури : забезпеченість сільських поселень фельдшерсько-акушерськими пунктами, дитячими дошкільними та клубними закладами тощо.

На формування трудового потенціалу сільських територій істотно впливають рівень сукупних доходів сільських домогосподарств, рівень забезпечення сільських населених пунктів загальноосвітніми школами, питома вага сільського населення у складі наявного населення області. Забезпеченість сільських

Рис. 1. Системоутворювальні фактори формування та розвитку трудового потенціалу сільських територій

Джерело: власні дослідження автора

територій загальноосвітніми закладами є важливою передумовою відтворення трудового потенціалу села в довгостроковій перспективі.

Для покращення демографічних чинників, які безпосередньо впливають на формування трудового потенціалу села необхідно створювати робочі місця для перспективних молодих та висококваліфікованих працівників, покращити матеріальні та побутові умови селян, надавати житло малозабезпеченим та молодим фахівцям, підвищити дохід і рівень життя сільського населення, збільшити рівень народжуваності, контролювати міграцію висококваліфікованих працівників за кордон та протидіяти незаконній міграції.

Необхідно активізувати зусилля зі створення стабільного, прозорого, передбачуваного й добре керованого економічного й політичного середовища для повернення мігрантів до сільських територій шляхом: а) перегляду й адаптації регуляторних норм банківської діяльності, щоб встановити, чи не заважають вони переказувати гроші й чи не перекривають можливостей заощадження та інвестицій для трудових мігрантів і членів діаспори; б) перегляду й покращення регулювання діяльності малого й середнього бізнесу; в) розгляду проектів запровадження вибраних податкових стимулів, пільг і субсидування кредитів для інвестицій у бізнес і проекти розвитку, що приваблюють повернення трудових мігрантів та їхніх переказів в Україну.

Проблема міграції та адаптації мігрантів є дуже актуальною, важливою і неоднозначною. У центрі гострих дискусій – моделі, засоби і результати намагання урядів європейських країн окремо та ЄС в цілому знайти адекватний баланс між збереженням устроїв країн та їх культурного надбання і включенням у суспільство осіб з іншим світоглядом, стилями життя та переконаннями.

Сучасні тенденції і розвиток ситуації обумовлюють необхідність перегляду і вдосконалення ефективних політик для регулювання міграційних процесів. Завдяки низці важливих рішень, прийнятих в Україні останніми місяцями, зокрема, затвердженню Президентом України Концепції державної міграційної політики, створенню Державної міграційної служби, у сфері регулювання міграційних процесів спостерігається очевидний прогрес [3, с. 8]. Не в останню чергу цьому сприяє підвищення організованості мігрантів, що засвідчив П'ятий всесвітній форум українців, де представники так званої четвертої хвилі, тобто сучасної трудової міграції, продемонстрували свою здатність самостійно артику-

лювати свої проблеми і формулювати конкретні пропозиції з їх розв'язання. Разом з тим, щодо трудової міграції сільських територій практичних заходів все ще бракує.

Причини полягають у недостатності законодавчої бази, зокрема, відсутності закону про трудову міграцію та правовий статус працівників-мігрантів, розпорошеності управлінських функцій, а головне, – відсутності у структурі виконавчої влади спеціалізованого органу управління трудовою міграцією, який був би здатним формувати політику, лобювати прийняття необхідного законодавства, координувати діяльність органів влади у відповідній сфері, формувати сприятливу для розв'язання міграційних проблем громадську думку. За таких умов видається доцільним при розробці плану реалізації Концепції державної міграційної політики України приділити першочергову увагу сфері трудової міграції, зокрема сільських територій. Врахувати при цьому думки експертів науковців, громадських організацій мігрантів, зокрема, активізувати роботу Ради з питань трудової міграції при Кабінеті Міністрів України, використати рішення П'ятого всесвітнього форуму українців, зокрема, пропозиції, внесені до ухвали форуму представниками трудових мігрантів.

Нині активно відбуваються зміни міграційної поведінки жителів села під впливом євроінтеграційних процесів. За даними представництва Євросоюзу в Україні, за перший місяць функціонування безвізового режиму між Україною та ЄС ним скористалися майже 100 тис. українців, з яких 46% це жителі сільських територій. За інформацією Державної міграційної служби України на початок липня 2017 р. видано 4 млн. 50 тис. біометричних паспортів, до кінця року планується оформити 2,4 млн таких документів. Таким чином, безвізовим режимом з Європою уже користуються численні українці, а невдовзі таку можливість матимуть понад 6 млн громадян [4, с. 15].

Й до набуття безвізового режиму мобільність сільського населення у напрямку Євросоюзу була доволі високою і стабільно зростала. За даними соціологів, упродовж останніх двох років кожний десятий сільський житель принаймні один раз відвідував країни ЄС. Причому третина з них виїжджали до Європи три або й більше разів. Основною метою виїзду було працевлаштування (38%) [4, с. 16].

З введенням безвізового режиму частка тих, хто має намір здійснити подорож до Європи, закономірно збільшилася – на 50%. Хоча найбільш поширеною метою тих, хто

планує скористатися безвізовим режимом, є відпочинок, 23% респондентів заявили, що збираються виїхати до ЄС з метою працевлаштування, чим обумовлені серйозні проблеми. Адже без віз можна здійснювати лише короткочасні подорожі (до 90 днів упродовж 180 днів) з приватною метою (туризм, відвідання друзів чи родичів, пошук бізнес-партнерів, участь у семінарах, конференціях) [4, с. 18]. Право на працевлаштування не передбачається. Тобто, використання українцями безвізового режиму для заробітків за кордоном може призвести до збільшення нелегальної трудової міграції, з якою пов'язані значні ризики для особи, а також вкрай негативні наслідки для країни, аж до призупинення безвізового режиму.

Істотний вплив на формування та розвиток трудового потенціалу сільських територій має державне регулювання цих процесів. Недосконалість законодавства та порушення окремих норм законодавчих і нормативних актів не створюють передумови для підвищення рівня заробітної плати у сільському господарстві хоча б до середнього по національній економіці. Це у свою чергу не дозволяє стабілізувати трудовий потенціал сільських територій і забезпечити підвищення темпів зростання ефективності його використання.

На сучасний стан розвитку трудового потенціалу сільських територій, його формування і раціональне використання важливий вплив здійснюють специфіка розвитку та формування сільської території, природа соціально-економічних рис села, зокрема специфіка зайнятості сільського населення.

У сучасних умовах розвитку сільських територій, коли тривалий час процес формування трудового потенціалу знаходиться під впливом руйнівних факторів, що негативно впливають на його розвиток, досить актуальним є виділення в механізмі формування трудового потенціалу такої складової, як збереження та відтворення. Дані складові передбачають укріплення позитивних кількісно-якісних характеристик трудового потенціалу, усунення та попередження загроз його руйнування та розвитку.

Тобто, на селі необхідно сприяти створенню і підтримці умов та можливостей розширеного відтворення трудового потенціалу, покращення медико-демографічних характеристик трудового потенціалу, поліпшення стану здоров'я, зниження рівня передчасної смертності та збільшення тривалості життя населення, зниження ризику втрати здоров'я і життя працюючих на виробництві; створення безпечних умов праці, захист трудових прав, відсутність "тіньо-

вих" відносин у трудовій сфері, підтримка розвитку підприємницької ініціативи громадян і на цій основі – малого та середнього підприємництва, самостійної зайнятості населення регулювати мобільність трудового потенціалу села.

Для того, що б на селі повноцінно розвивалися процеси відтворення трудового потенціалу, необхідно підвищувати питому вагу невиробничої сфери, до якої буде залучена значна частина робочої сили, переважно молодь. Однак, в аграрному секторі економіки на розвиток інфраструктури села бракує коштів, що негативно позначається на його соціально-економічному розвитку.

Механізми розвитку передбачають процес прогресивних змін кількісно-якісних характеристик трудового потенціалу для забезпечення його найповнішої реалізації і ефективного використання, потреб соціально-економічного розвитку в нинішній час та в перспективі.

Основними складовими ефективного управління розвитком трудового потенціалу села повинна стати демографічна політика у сільській місцевості. До основних заходів з оздоровлення демографічної ситуації на селі слід віднести: покращення умов життя, праці, побуту населення; покращення здоров'я селян, реформування оплати праці з метою підвищення її стимулюючої і відтворювальної функцій; удосконалення законодавчої бази з покращення положення жінок під час народження і догляду за дітьми, створення умов для дошкільного та шкільного виховання дітей. Тож з впевненістю можна сказати, що основою розвитку трудового потенціалу села є умови, в яких він функціонує та використовується.

У цілому механізми формування відіграють найважливішу роль в процесі відтворення трудового потенціалу сільських територій. На цьому етапі може відбуватися, по-перше, процес відтворення трудового потенціалу – відновлення природних і накопичених сил вже наявного його рівня з тими ж якісно-кількісними характеристиками; по-друге, розширене відтворення трудового потенціалу – створення його нової вищої якості. Відновлення колишнього і створення нового, якіснішого трудового потенціалу села показують єдність процесів його виробництва і споживання.

Щодо складової використання трудового потенціалу сільських територій, він проходить дві фази: обмін та реалізація. Доцільно зауважити, що в умовах ринку, самостійної фази розподілу не існує, її функції виконує обмін. Складова обміну передбачає купівлю – продаж здатності до праці. Розподіл носіїв трудо-

вого потенціалу здійснюється відповідно до попиту і пропозиції на ринку праці, об'єктом якої є тільки послуга праці як результат реалізації трудового потенціалу. При цьому виникають ринкові стосунки між найнятими робітниками і працедавцями, регульовані ринковим механізмом. Характеристиками ефективної реалізації складової обміну є низький рівень безробіття; високий рівень конкурентоспроможності робочої сили; професійна і соціально-економічна самореалізація в праці.

Завершальною складовою в механізмі формування трудового потенціалу сільських територій є реалізація, тобто використання трудового потенціалу в процесі праці. Стадія реалізації характеризує ефективність всього процесу відтворення трудового потенціалу і в той же час вона свідчить про ефективність чи неефективність його формування. Чим якісніше сформований трудовий потенціал, тим вища його віддача на етапі використання.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, структура трудового потенціалу сільських територій в результаті впливу різноманітних чинників та низки кількісно – якісних характеристик уявляється багатоконпонентною і не обмежується лише наявністю суто людськими продуктивними силами до праці. Трудовий потенціал сільських територій відображає наявний та потенційний запас трудових можливостей сільського населення, що формуються демографічними, соціальними,

економічними, політичними, культурно – історичними та іншими чинниками. Разом з тим на розвиток і використання трудового потенціалу сільських територій важливий вплив має специфіка розвитку і формування сільської території, природа соціально-економічних рис села.

Конкурентоспроможність трудових ресурсів в сучасних умовах залежить від ефективності функціонування та адекватності системи внутрішнього та зовнішнього середовища сільської території, яка б відповідала мотиваторам та потребам сільського жителя. Виходячи Стратегічні перспективи удосконалення системи формування та розвитку трудового потенціалу сільських територій полягають у впровадженні соціально-економічних програм розвитку кадрового потенціалу, розробці концепцій професійного росту працівників та оптимальних механізмів добору, оцінки та мотивації персоналу; створенні і підтримці умов збереження і розвитку трудового потенціалу села; покращення кількісно-якісних параметрів трудового потенціалу; регулювання мобільності. Діяльність місцевих органів влади необхідно спрямувати з функціональної орієнтації на створення гнучких координуючих центрів, що самоорганізуються, з метою забезпечення ефективного використання інтелектуальних та фізичних можливостей трудових ресурсів села, реалізацію їх потенціалу та задоволення соціальних потреб.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Інституційне та ресурсне забезпечення агропромислового комплексу Житомирської області: стат. зб. / відп. за вип. Н. О. Гончаренко, Н.В. Філатова; Гол. упр. статистики у Житомир. обл. – Житомир, 2016. – 165 с.
2. Гуменюк Ю.П. Перспективи міжнародної трудової міграції в умовах тектонічних зсувів світової економіки / Ю.П. Гуменюк // Євроінтеграційні процеси в суспільстві: трансформація та розвиток: матеріали Мінар. наук. – практ. конф. (Тернопіль, 22-23 квітня 2017 р.) – Тернопіль ТІСІТ, 2017. – 256 с.
3. Котновченко І.В. Міжнародна міграція робочої сили: попури на тему економічного розвитку / І.В. Котновченко // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2017. – № 748. – С. 295-310.
4. Щиков П.П. Глобальна міграція в світі – стан та перспективи для України / П.П. Щиков // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2017. – № 748. – С. 119-231.

REFERENCES:

1. Institutsiyne ta resursne zabezpechennya agropromislovogo kompleksu Zhitomir's'koy oblasti: stat. zb. / vidp. za vip. N. O. Goncharenko, N.V. Filatova; Gol. upr. statistiki u Zhitomir. obl. – Zhitomir, 2016. – 165 s.
2. Gumenyuk Yu.P. Perspektivi mizhnarodnoї трудової migratsiy v umovakh tektonichnikh zsuviv svitovoy ekonomiki / Yu.P. Gumenyuk // Evrointegratsiyini protsesi v suspil'stvi: transformatsiya ta rozvitok: materialy Minar. nauk. – prakt. konf. (Ternopil', 22-23 kvitnya 2017 r.) – Ternopil' TISIT, 2017. – 256 s.
3. Kotnovchenko I.V. Mizhnarodna migratsiya robochoї sili: popuri na temu ekonomichnogo rozvitku / I.V. Kotnovchenko // Visnik Natsional'nogo universitetu «L'viv's'ka politekhnikha». – 2017. – № 748. – S. 295-310.
4. Shchikov P.P. Global'na migratsiya v sviti – stan ta perspektivi dlya Ukraїni / P.P. Shchikov // Visnik Natsional'nogo universitetu «L'viv's'ka politekhnikha». – 2017. – № 748. – S. 119-231.